

жавних утворень», наприклад, розробка атомної бомби, яка відкрила можливість знищення людства [9, с. 119; 4, с. 72]. Німецький та британський соціолог та філософ, засновник теорії цивілізації Норберт Еліас теж дотримується такої думки: «Не дивно, що у літературних втіленнях фантазійних картин, які зображають можливі рішення сучасних соціальних проблем, в утопічних творах XX ст. рішення, що навіюють страх, виступають частіше, ніж бажані, «чорні» утопії переважають на «білими». [8, с. 146]

Дослідниця новітньої німецької літератури Гільтруд Гнюг також констатує, що в другій половині XX ст. у німецькомовній літературі немає позитивних утопій. Правда, не можна також виділити дистопій у сенсі абсолютно сформованого негативного проекту держави. Інший вид утопії – утопія-попередження (Warnutopie) – був розроблений перед усім німецькими авторами в 50-х рр.. Такі письменники як Арно Шмідт («Республіка вчених»), Фрідріх Дюренматт («Фізик») чи Гайнар Кіпгард («Справа Роберта Оппенгеймера») вбачали у атомному геноциді екзистенційну загрозу. Досвід другої Світової війни, яка залишила за собою зруйновану, розділену Німеччину, і катастрофа в Хіросімі не лише радикально поставила під сумнів будь-який технологічний оптимізм, а й зробила можливим уявлення про масове знищення людства. Думка, що один відповідальний може загнати світ у тотальну руйнівну війну, знайшла своє вираження, як вважає Г. Гнюг, у новому жанрі дистопічної літератури [2, с. 172].

Отже, негативна утопія трактується у німецькому літературознавстві як діалектична зміна утопічного дискурсу. Вивчаючи причини експансії негативних утопій в XX ст. німецькі дослідники намагаються вияснити природу та специфіку жанру, констатують при цьому появу у літературі нових мотивів та засобів вираження антиутопічної думки. Праці німецьких дослідників утопії та антиутопії можуть посприяти теоретичному переосмисленню даної проблеми у вітчизняному літературознавстві.

Література:

1. Erzgräber W. Utopie und Anti-Utopie in der englischen Literatur. / W. Erzgräber – München: W. Fink Verlag, 1985. – 214 S.
2. Gnüg H. Utopie und utopischer Roman / H. Gnüg–Stuttgart: Reclam, 1999. – 269 S.
3. Heller A. Die literarische Dystopie in Amerika mit einer exemplarischen Erörterung von M. Atwoods The Handmaid's Tale» / A. Heller // Utopian Thought in American Literature. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1988. – S. 185–204.
4. Heyer A. Der Stand der aktuellen deutschen Utopieforschung – Bd. 2 / A. Heyer – Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2008. – 204 S.
5. Jabłkowska J. Verlust der Utopie in der deutschen Nachkriegsliteratur / J. Jabłkowska // Das Mythische und Utopische in der deutschsprachigen Literatur der Gegenwart – Lublin, 1991. – S. 105–117.
6. Kytzler B. Utopisches Denken und Handeln in der klassischen Antike / B. Kytzler // Der utopische Roman – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. – S. 45–68
7. Meyer S. Die anti-utopische Tradition. Eine ideen- und problemgeschichtliche Darstellung / S. Meyer – Frankfurt a. M. : Peter Lang, 2001. – 641 S.
8. Norbert E. Thomas Morus' Staatskritik. Mit Überlegungen zur Bestimmung des Begriffs Utopie / E. Norbert // Utopieforschung. Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie – Stuttgart: Metzler, 1982. – S. 101–150.
9. Otto D., Das utopische Staatsmodell von Platons Politeia aus Sicht von Orwells Nineteen Eighty-Four / D. Otto. – Berlin : Duncker & Humblot 1994. – 341 S.
10. Richert F. Der endlose Weg der Utopie. Eine kritische Untersuchung zur Geschichte, Konzeption und Zukunftsperspektive utopischen Denkens / F. Richert – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001. – 621 S.
11. Saage R. Die konstruktive Kraft des Nullpunkts. Samjatins «Wir» und Zukunft der politischen Utopie / R. Saage // Utopie kreativ – Heft 64 2 / 1996 – S. 13–24.
12. Saage R. Politische Utopien der Neuzeit / R. Saage – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991. – 364 S.
13. Seeber H.U. Bemerkungen zum Begriff 'Gegenutopie' / H.U. Seeber // Die Selbstkritik der Utopie in der angloamerikanischen Literatur – Münster: Lit Verlag, 2003. – S. 223–235.
14. Voßkamp W. Utopie / W. Voßkamp // Das Fischer Lexikon Literatur, Bd. 3 N – Z – Frankfurt a. M: Fischer Taschenbuch Verlag, 1996. – S. 1931–1954.
15. Zech S. Warnung vor dem übermächtigen Staat. Die Zerstörung von Sprache und Literatur in Orwells 'Nineteen Eighty-Four' und Bradburys 'Fahrenheit 451' – Wetzlar, 1995. – 98 S.

УДК 81'373

О. С. Полішук,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ОЦІННА СТРУКТУРА ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ «ЛЮДИНА ЗА ОЗНАКОЮ ЇЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК»

Стаття присвячена вивченню аксіологічної специфіки лексичних і фразеологічних одиниць номінаційної сфери «людина за ознакою її інтелектуальних характеристик» в англійській, чеській, українській та російській мовах. Проведено аналіз оцінної структури ономасіологічної парадигми. Систематизовано групи номінантів на позначення інтелекту людини відповідно до їх структурних та граматико-функціональних особливостей.

Ключові слова: інтелект, ономасіологічна парадигма, оцінка, цінність.

ОЦЕННОЧНАЯ СТРУКТУРА ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ «ЧЕЛОВЕК ПО ПРИЗНАКУ ЕГО ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК»

Статья посвящена изучению аксиологической специфики лексических и фразеологических единиц номинационной сферы «человек по признаку его интеллекта» в английском, чешском, украинском и русском языках. Проведен анализ оценочной структуры ономасиологической парадигмы. Систематизированы группы номинантов обозначающих интеллект человека в соответствии с их структурными и грамматико-функциональными особенностями.

Ключевые слова: интеллект, ономасиологическая парадигма, оценка, ценность.

EVALUATIVE STRUCTURE OF THE ONOMASIOLOGICAL PARADIGM «HUMAN BEING ON THE BASIS OF ITS INTELLECT»

The phenomenon of human intelligence and its reflection in the vocabulary and phraseology attracted attention of linguists from different countries. There are a lot of studies devoted to semantic, pragmatic, motivational, axiological and other aspects of this problem. These researches were conducted with a view to conceptology, cultural linguistics, ethnolinguistics

(O. L. Berezovich, I. M. Malinina, Ju. O. Pis'menna, O. V. Burusina, L. B. Nikitina, L. M. Steblin-Rudjakova), paremiology (N. P. Potapova, T. V. Leont'eva, T. V. Balaushhenko, A. P. Djus'kina, N. G. Med), contrastive linguistics (O. M. Morozova, N. D. Tkachenko, M. A. Sokolova, Fan Dzin) etc. But there are several uncertain moments in this issue and they still require their solution. That is why axiological analysis of language units which designate intellectual characteristics of a person is still topical. This research deals with the axiological specific character of lexical and phraseological units which designate intellectual characteristics of a human being in English, Czech, Ukrainian and Russian languages. The main task of this article is analysis and systematization of the evaluative structure of onomasiological paradigm «human being on the basis of its intellect» and its semantic and grammatical special features. Suggested approach removes a whole number of questions during axiological analysis and allows conducting full-scale description of any conceptual fragment in any language.

Key words: intellect, onomasiological paradigm, axiology, valuation, value.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями та аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Феномен людського інтелекту і його відображення у лексиці та фразеології – сфера активної зацікавленості мовознавців, про що свідчить багата традиція вивчення одиниць інтелектуальної сфери. Семантичні, прагматичні, мотиваційні, аксіологічні та інші аспекти аналізу представляють численні праці та дисертаційні дослідження (Т. М. Вороніна, Л. М. Ковшова, Ю. А. Кривошапова, Л. Є. Кругликова, С. А. Кошарна, О. П. Левченко, Л. Б. Нікітіна, А. О. Мішин, І. В. Кирилова, А. Б. Бакмансурова), виконані як на матеріалі окремих мов з концептологічного, лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного погляду (О. Л. Березович, І. М. Малініна, Ю. О. Письменна, О. В. Бурусіна, Л. Б. Нікітіна, Л. М. Стеблін-Рудякова), так і на регіональному матеріалі з урахуванням нелітературних варіантів загальнонаціональної мови, даних фольклору, регіонального паремійного фонду (Н. П. Потапова, Т. В. Леонт'єва, Т. В. Балащенко, А. П. Дюська, Н. Г. Мед). У зівставному плані маємо праці на матеріалі східнослов'янських мов (О. М. Морозова), української, російської та англійської мов (Н. Д. Ткаченко), російської та іспанської мов (М. А. Соколова), російської, англійської та німецької (О. В. Шамина, А. О. Мішин, А. Л. Кормільцева), російської і болгарської (В. В. Глушкова), російської і китайської (М. Д. Мамедова, Р. І. Головня, Фан Дзин), російської та чеської (І. В. Кирилова). Дослідженню інтелектуальних характеристик людини за ознакою її статі присвячено праці А. Л. Кормільцевої та С. О. Кошарної. І попри наявність значної кількості розвідок, звернених до проблеми вербального втілення інтелектуальних характеристик людини, зокрема й з погляду картини світу, у висвітленні цього питання залишається багато нез'ясованого. Тому аналіз аксіологічного аспекту функціонування системних угруповань номінантів на позначення інтелектуальних характеристик людини лексичного і фразеологічного рівня вважаємо **актуальним**.

Метою даної роботи є вивчення аксіологічної специфіки лексичних і фразеологічних одиниць на позначення інтелектуальних характеристик людини у чотирьох мовах. **Завданням** даної розвідки є аналіз та систематизація оцінної структури та семантико-граматичної особливостей ономазіологічних парадигм сфери людського інтелекту. **Об'єктом** дослідження стали лексичні та фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальних характеристик людини, представлені у літературному варіанті кожної із досліджуваних мов як загальнонаціональних. **Предмет** дослідження – ономазіологічні парадигми як системно організовані сукупності різнорівневих одиниць інтелектуальної сфери з огляду на їх концептуально універсальність та своєрідну деталізацію спільного понятійного базису, формально-мовну своєрідність. **Матеріал дослідження** склали 275 одиниць англійської мови, 314 української мови, 291 російської мови, 335 чеської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовим поняттям аналізу є ономазіологічна парадигма (ОП), під якою спираючись на праці М. А. Алексєєнко і А. М. Архангельської [1, с. 175–184; 2, с. 203–214] розуміємо системно структуровану сукупність різнорівневих мовних одиниць на позначення людини за ознакою її інтелектуальних характеристик.

Складники ОП на позначення людини за її інтелектуальними характеристиками як одиниці вторинної номінації буквально просякнуті оцінками, адже вони створені людиною не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та виражати своє ставлення до нього [9, с. 269]. Т. В. Леонт'єва зауважує, що дурні й розумники отримують величезну кількість найменувань, оскільки процес їх називання завжди пов'язаний із певним сплеском емоцій [7, с. 3]. На цій ділянці номінативної системи в усіх мовах спостерігаємо високу номінаційну щільність – у лексиці звичайно активно ословлюється те, що є актуальним для людини.

Наявність розумових здібностей – найголовніша умова як існування homo sapiens. Перевага за розумовими здібностями є перевага за самою суттю людини. Дурень – це не лише інтелектуальний, але й соціальний тип, його поведінка розуміється як неналежна. Суб'єкт-номінатор вкладає у номінант індивідуальні й суспільно узагальнені уявлення про цінності, загальноновизнані у певному лінгвокультурному колективі. У нашому випадку йдеться про *універсальні ціннісні норми*, втілені у національно-специфічному мовному позначенні розумного – нерозумного (дурня) на рівні складників ОП. Оцінка безпосередньо відображається у лексичному значенні аналізованих номінантів і спрямовує на номіната-адресата однозначні, загальноновизнані у колективі носіїв мови оцінні уявлення про об'єкт, перетворюючи їх на одиниці номінативно-характеризувальні.

Оцінка є спосіб реалізації цінності в процесі взаємодії людини з навколишнім світом. Оцінка здійснюється на підставі системи цінностей, об'єднаних у рамках аксіології – філософського вчення про природу цінностей як смислотвірних основ людського буття, що скеровують і мотивують людське життя та діяльність. Відповідно, оцінку можна визначити як позитивну чи негативну характеристику предмета, пов'язану з визнанням чи невизнанням його цінності з позицій певних ціннісних критеріїв [13, с. 128–134]. Таким чином, цінність як позитивна значимість, норма буття речей проектується на норму певних якостей, відносин, поведінки тощо та бажаність – ідеал, максимум ціннісних показників, що відбивається у мовному (системному) значенні номінативної одиниці, яка здатна накопичувати кваліфікативно-прагматичний ілюкутивний заряд. Цінність (аксіологічність) завжди зберігає момент належної норми, бажаності, тому складники ОП на позначення інтелектуальних характеристик людини можна вважати свого роду регулятивами.

Ономазіологічна парадигма як системна сукупність номінантів на позначення людини за ознакою її інтелектуальних характеристик структурується передусім за аксіологічною домінантою. Першим таксономічним кроком поділу множини таких мовних одиниць на підмножини у нашому випадку буде оцінне судження: наявність розумових здібностей (*розумний*) – норма, бажане → оцінний «плюс»; відсутність (недостатність) розумових здібностей (*дурень*) – аномалія, небажане → оцінний «мінус». Таким чином, ономазіологічна парадигма буде *поліцентричною* – вона матиме два ядра.

Дослідники вважають: позитивна оцінка може позначати як відповідність нормі, так і її перевищення, натомість негативна оцінка завжди позначає відхилення від норми. Оцінна поляризація у досліджуваних нами парадигмах є досить чіткою: негативна інтелектуальна характеристика, як зауважує В. І. Карасик, ніколи не переходить у позитивну частину шкали, натомість у інших випадках така закономірність може порушуватися (наприклад, у ряду характеристик *боязливість*

– *сміливість* – *відчайдушність*, де відсутність сміливості оцінюється так само негативно, як і її надмірна наявність). Про надмірний розум говорять лише в іронічному сенсі. Дурням протиставляються розумники, всезнайки – ті, хто претендує на особливий розум і особливі знання, але насправді їх не мають. Володіти знаннями – це позитив, тому тут під сумнів ставиться або сама наявність знань, або їх якість. Проте такі люди вважають, що вони розумніші за інших. У межах кожної із оцінок протилежних угруповань ОП можна говорити лише про певну градацію, різну міру інтенсивності ознаки у напрямку її підсилення до рівня генералізації: *pinhead* «a rather stupid person»; *imbecile* «a very stupid person» [5, с. 273].

У інтелектуальних характеристиках *розумний* – *дурень* потенційно не закладена ідея амбівалентності. Позитивно-оцінна ознака може лише дещо модифікувати свій знак: **англ.** *egghead, too keen by half, wise guy, wise head*, **рос.** *умник, заумник, мудрила*, **укр.** *мудрій, мудрагель, мудрагень, мудрак, філософ*, **чес.** *mudrák, mudroch, přemysl, rozumář, rozumovác, rozumbrada, rozumrata*. Така людина визначається суспільством як дивак, своєрідна людина, але не як дурень: це мрійник, філософ, схильний до роздумів, схилений, який має надзвичайну пристрасть до розмірковування.

Негативна оцінка є більш стабільною. З-поміж номінантів дурня практично немає амбівалентних одиниць ані з погляду семантики, ані з погляду амбівалентної оцінки цієї характеристики представниками різних культурно-мовних суспільств: дурень в усіх мовних іпостасях – це погано. Тому номінанти розумного, що знаходяться на позитивному полюсі шкали оцінки, та номінанти дурня, що знаходяться на протилежному, можна, услід за В. І. Карасиком, вважати відповідно *тонтологічними меліоративами* і *онтологічними пейоративами*. Номінанти дурня вчений залучає до статусно-оцінних найменувань, визначаючи їх як образливі слова, чи інвективи. Під образою він розуміє будь-яке визнання неспроможності людини, зокрема й до інтелектуальної діяльності. Інвектива *Ти дурень!* констатує, на його переконання, безумовно нижчий соціальний статус адресанта порівняно з адресатом. Суб'єкта іменування переповнюють почуття неповаги до людини, яка вербально оцінюється як розумово неповноцінна. Форма таких вербалізованих оцінок – це експресивно висловлене звинувачення у розумовій неповноцінності, неспроможності, що є сильним засобом прагматичного впливу [5, с. 291–292].

Системи найменувань дурня є за своїми семіотичними параметрами знаками ілюкції, спрямованими на перлюкутивний ефект. Тут важливою виявляється роль номінатора – людини, що таке найменування «створила». Сам вибір порівнюваного (номінат та його образ) здійснюється з певним номінаційним і прагматичним завданням – інтенсифікувати у номінанті потенційний позитивний чи негативний смисл з надією на перлюкутивний ефект. Прагматична інтенція номінатора у такого типу найменуваннях, на думку А. М. Архангельської, – через пошук відповідного імені на позначення свого почуття-ставлення спонукати номіната до самопереоцінки та відповідних дій з приводу бачення себе у своєму дзеркальному відображенні. Образ самого себе спонукає адресата до певного почуття-реакції «у відповідь» саме через стимулювальний вплив образного представлення позначуваного [2, с. 273]. Прагматична інтенція номінатора може бути відторгнута у процедурному записі (як його бачить В. М. Телія): знай, що Х інтелектуально неспроможний (ти знаєш, що це погано), уяви, що Х – **англ.** *feather-brain, Tom fool, poor fish*, **укр.** *баран, довбешика, осел, розмазня, лантух з соломкою, осляче вухо*, **рос.** *дебил, дерево, козел, лапоть, чурка, олух на двух копытах, пень в два обхвата*, **чес.** *buvol, buchta, dřevák, hovado, chomout, karoun, jelito krouponý, dutá palice, telecí mozek*, порівняй своє почуття-ставлення до цього уявлення з почуттям-ставленням номінатора – відчуй відразу до самого себе – не будь таким!

Виходячи із специфіки досліджуваного матеріалу, доцільним є визнання тези Ш. Баллі про денотативну (об'єктивну) та емоційну (суб'єктивну) оцінку. Тим більше, що вчений, розглядаючи поняття суб'єктивної оцінки та її різновидів, залучає до її розуміння й елементи об'єктивної оцінки [3, с. 208]. Як уже зазначалося, складники ОП на позначення людини за ознаками її інтелектуальних характеристик буквально просякнуті оцінками, які є по суті аксіологічними. У межах таких одиниць можна говорити про два типи ціннісних відношень.

Аксіологічне ціннісно-оцінне відношення виявляється через зв'язок з його характеристикою, що оцінюється позитивно чи негативно на підставі суспільної думки соціуму про хороше і погане. Оцінка у такому разі займає верхню позицію у семантиці найменування. *Аксіологічне емотивно-оцінне відношення* є свого роду двовершинним. Це оцінка вже оціненого, так би мовити, «додатковий смисл» [11, с. 42], що нашаровується на об'єктивний зміст денотата. Тут суміщуються два види оцінного відношення: одне – аксіологічне, нормативно ціннісне відношення до ознаки адресата іменування, виділеної об'єктивно, інше – почуття-ставлення у тій же площині, але за ознакою, виділеною як внутрішня форма. Емоційно-оцінне відношення корелює з асоціативно-образним компонентом, імплікованим внутрішньою формою, яке і є тією «додатковою» ознакою до ознаки, що потрапляє у фокус об'єктивної оцінки. Обидва типи відношень можуть проектуватися як на клас предметів, так і окремі ознаки представників класу. Водночас на рівні складників ОП маємо виразну взаємодію раціонального, об'єктивного (емоційно-логічне відношення) та емоційного: мотивом номінації може виявлятися й об'єктивна ознака із подальшою її емоційною оцінкою.

На таких засадах на підставі аналізу складників ОП «людина за ознакою її інтелектуальних характеристик» у досліджуваних мовах виокремлюємо два типи оцінки.

Аксіологічна оцінка за об'єктивною ознакою. Цей тип номінантів зорієнтований на раціональну оцінку, яку дослідники традиційно пов'язують з поняттям стереотипа, використовуваного у логічних теоріях оцінки [4], – «сприйманого у даній мовній культурі семіотично значущого еталона, чи зразка норми» [11, с. 25]. За О. А. Івіним, стереотипи – це сукупності емпіричних властивостей, які повинні бути притаманні речам або подіям у їх ідеальному чи принаймні нормальному стані [4, с. 38]. Стереотипи каузують оцінку, що має у такому разі раціональні підстави. У нашому випадку йдеться про аксіологічне нормативно-ціннісне бачення *розумного* як норми та *дурня* як анти-норми їх проявів у об'єктивному світі. Ознака, покладена у даному разі в основу іменування, є ознакою, *внутрішньо властивою об'єкту* (вродженою чи набутою). Оцінне значення є похідним від дескриптивного. Оцінність тут визначається суспільною думкою та її елементом – аксіологічним судженням: те, що складає цінність для суспільства – позитивне, те, що не складає такої цінності – негативне.

До першої групи належать *антропонізви за якітативною аксіологічно оцінною об'єктивною ознакою*. Вони містять:

- ознаки-властивості, що корелюють із семантичними сферами, дотичними до як до сфер «розум», «інтелект», «мислення»: **англ.** *sage, a wise man, a man of wisdom, intellectual*, **укр.** *місливець, розумець, розумник*, **рос.** *мыслитель, разумник, умник, умница*, **чес.** *hloubal, hloubavec, chytrák, mudrc, rozumář, rozumec, rozuma*, так і до протилежних сфер на шкалі оцінок: **англ.** *fool*, **укр.** *глухак, дурень, дурило, дурко, дурнило, недоумок, нетяма, придурок, тупець, тупиця*, **рос.** *глупец, дурак, дуралей, дурачина, дурень, придурок, тупец*, **чес.** *blb, blboun, hlupák, hlupec, nerozuma, pitomec, tupec*.

- ознаки-властивості, пов'язані із вродженими надстандартними розумовими здібностями (**англ.** *genius, phenomenon, a child prodigy, a wonder boy*, **укр.** *вундеркінд, геній, талант*, **рос.** *вундеркінд, гений, самородок, феномен*, **чес.** *genius, inteligent, talent*);

• ознаки-властивості, пов'язані із вродженими чи набутими душевними вадами, що унеможливають наявність чи розвиток розумових здібностей (**англ.** *moron, imbecile*, **укр.** *дебіл, дурник, ідіот, кретин, недоумок, недоносок*, **рос.** *дебил, дурачок, идиот, кретин, примитив, юродивый, блаженный*, **чес.** *blázen, idiot, jurodivý, kretén, bloud, pošetilec*).

• ознаки-властивості, що експлікують освіченість/неосвіченість як причину високих/недостатніх розумових здібностей (**англ.** *a man of wide reading, a man of science (learning)*, **укр.** *інтелектуаліст*, **рос.** *интеллектуал*, **чес.** *intelektuál* ↔ **англ.** *ignorant, illiterate*, **укр.** *неук, невіглас*, **рос.** *неуч, недоучка*, **чес.** *ignorant*);

• ознаки-властивості, що мотивують наявність належних розумових здібностей унаслідок літнього віку та відсутність (недостатність) унаслідок недорослого: **англ.** *lose your marbles*, **укр.** *недоросток*, **рос.** *недоросль, несмышлennyш*.

• ознаки-властивості, що мотивують відсутність належних розумових здібностей соціальним чи психологічним чинником: **англ.** *crazy as loon*, **укр.** *селох, селох, простак*, **рос.** *деревенщина, деревня, простак, наивняк*, **чес.** *otezelenec*).

Окрему групу тут творять *антропонізви за квантитативно-квалітативно аксіологічно оцінною об'єктивною ознакою*, оцінювані з погляду зміщення наявності розумових здібностей та проявів поведінки розумного у бік нестандартності, нестереотипності, «дивності». У порівнюваних мовах людина, схильна до надмірного розмірковування, мудрування – **англ.** *philosopher*, **укр.** *мудрій* ірон., *мудрагель* ірон., *мудрагень* ірон., *мудрак* ірон., *філософ* ірон., **рос.** *умник* ірон., *заумник, мудрила* ірон., **чес.** *tudrák, tudroch, přemysl, rozumář, rozumováč, rozumbrada, rozumrata*. Цікаво, що в усіх мовах маємо виразне явище «перетину класів», коли один і той самий номінант у його семантично близьких значеннях з наявними чи відсутніми стильовими маркерами *ірон.* опиняється у різних окреслених вище групах назв. Тут суб'єкт іменування, оцінюючи людину взагалі щодо її інтелектуальних характеристик з огляду на нормативно-ціннісні детермінанти як систему раціональних оцінок, може виразити і своє суб'єктивне ставлення до об'єкта з огляду на ці детермінанти. Так на власне ідентифікацію «людина за відношенням до «нормальних» інтелектуальних характеристик» нашаровується суб'єктивна оцінка «дивний».

Другу групу складають *антропонізви за емоційно оцінною об'єктивною ознакою*. У цьому типі одиниць оцінка виявляється об'єктивованою і включеною в об'єм денотації, унаслідок чого логічна частина виявляється врівноваженою частиною емоційною: пор. **рос.** *титан* перен. *высок*. «человек огромных умственных и творческих способностей». Ознакою-властивістю (вродженою чи набутою), що мотивує наявність чи відсутність надзвичайних розумових здібностей, у даному випадку виявляються

• назви людини за професією, що передбачає наявність високого/низького рівня знань та вмінь (**англ.** *a past master, a Philadelphia lawyer*, **укр.** *майстер, метр, рос. *мэтр, маэстро, чес. *metr, mistr*);**

• назви людини за видом інтелектуальної (розумової) діяльності (**англ.** *sage, philosopher*, **укр.** *мудрець, філософ*, **рос.** *мудрец, мыслитель, чес. *filozof, mudrc, učiněný mudrc*);*

• назви антропних міфічних, казкових істот із надзвичайними властивостями чи осіб з реальними об'єктивними інтелектуальними характеристиками (**англ.** *the admirable Crichton*, **рос.** *гигант (ума, мысли), исполин, колосс, титан*, **чес.** *Děd Vševed*);

• назви предметів особливої цінності (**англ.** *to have (have got) the good*, **укр.** *талант*, **рос.** *талант, самородок, дарование, чес. *talent*);*

Номінативні одиниці такого типу виявляють оцінність через ознаки, що спираються на *асоціативні* зв'язки. Це передусім

• ознаки-властивості, які асоціюються з поняттям «розум», «мудрість» (**якісними** його характеристиками *бистрий, великий, твердий, високий, зрілий, меткий, світлий, ясний, хороший, свій, здоровий, тверезий* тощо; **кількісними** (багато): **англ.** *to be of common sense, in one's sober senses*, **укр.** *бистрий на розум, людина твердо розуму, розуму (ума) палата, рос. *дальнего ума человек, светлый ум, кладезь ума, ума палата, чес. *studnice moudrosti*);**

• ознаки-властивості, пов'язані із соматичним «верхом» (мозком, головою, лобом, очима): **англ.** *level-headed, clear head, pointy-head, wise head, a brain box, to have a good head for something, to be weak in the head, cock-eyed*, **укр.** *золота голова, метикована голова, повний лоб, рос. *светлая голова, хорошая голова, семи пядей во лбу, чес. *bystrá hlava, chytrá hlava, hlava otevřená, velký mozek*);**

• ознаки-властивості, асоціативно пов'язані з об'єктами (предметами, особистостями тощо), які безпосередньо асоціюються з розумом, знаннями, інтелектом: **англ.** *(as) wise as Solomon, a mine of information, the admirable Crichton*, **укр.** *ходячий (живий) довідник, рос. *ходячая энциклопедия, чес. *chodící slovník, Sokrates, Šalamoun*);**

Аксіологічна оцінка за суб'єктивною ознакою. У цьому типі оцінки провідна роль належить емоційному компоненту: на вже оцінене тут нашаровується власне суб'єктивна оцінка позначуваного, відтак вже оцінена об'єктивна ознака оцінюється ще раз, суб'єктивно. Йдеться про сплав ознаки та її оцінки, на якій «виростає», за В. М. Телією, інша оцінка – суб'єктивна, емоційна. У основі іменування опиняється не об'єктивна (вроджена чи набута), а суб'єктивна, *приписувана* об'єктові ознака, відома в рамках даної лінгвокультури. Суб'єктивна емоційна оцінність у цьому типі номінантів теж виростає з аксіологічної, проте у семантиці мовної одиниці не врівноважується з дескриптивною її частиною, а стає основною.

Як справедливо зазначає В. М. Карасик, семантичні відмінності між номінантами зі значенням «дурень, тупак» майже невлімові (пор. приклади «перехресного» дефінування у СУМ **укр.** *бовдур* лайл. «про грубу, нерозумну людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал»; *надобень* лайл. «про нерозумну, безтолкову людину; бовдур, телепень»; *телепень* перев. лайл. «нерозумна, вайлувата людина; дурень, недотепа, вайло, тухтій») і пов'язані, за його переконанням, головним чином із семантикою та прагматикою внутрішньої форми найменування: **англ.** *log-head* «бовдур», досл. «колода», *mutt* (sl.) «бовдур», досл. «овеча голова», **рос.** *остолоп* пренебр. бран. «глупец, болван» (етимологічно «стовп, колода») і *болван* пренебр. бран. «глупый человек, неуч» (питомо – уламок каменя, стовп) [5, с. 273].

Цей тип номінантів зорієнтований на *емоційну* оцінку, яку дослідники традиційно пов'язують з поняттям квазістереотипа як сукупності ознак, які номінантор хоче представити як стереотипні. За О. Ф. Лосевим, квазістереотипи є «неістинними», оскільки вони – символи, а не знаки [8, с. 62–64], вони не позначають, а відсилають. Саме ця властивість квазістереотипів уможливує формування суб'єктивного емоційно-оцінного відношення. Вибір форми тут здійснюється *образно-асоціативно*, із використанням образного прототипа, що стає, за В. М. Телією, засобом «емотивної провокації».

У межах цього типу оцінки представлені як позитивно, так і негативно оцінні номінанти, що вербалізують розумово повноцінну й неповноцінну людину. Образне асоціювання тут полягає у фіксації ознак-властивостей, пов'язаних з квазіоб'єктом порівняння, що лежить у площині поза межами семи «розумові здібності». Такі *приписані* людською уявою й фантазією образні ознаки-властивості корелюють із головним чином неантропними сферами, що стає вагомим підставою для суб'єктивної емоційної оцінки. Головними з-поміж них є:

• ознаки-властивості, образно пов'язані із соматичною не-людською сферою: **англ.** *bonehead, have a bird brain*, **укр.** *голова капустия, ялова голова, осляче вухо, мідний лоб, курячий мозок, рос. *баранья голова, еловая голова, мякинная голова, толоконный лоб, чес. *hovězí mozek, gypsová hlava, zabedněná hlava*);**

• ознаки-властивості, співвідносні як із соматизмами, так і предметами, образно пов'язані з семантикою заповненості чи незаповненості, пустоти, нестачі тощо: **англ.** *to be a full bottle of something, not the fool shilling, a little bit of the top, a sandwich (two sandwich) short of picnic, a brick short of a load*, **укр.** *повний лоб, пуста (порожня голова), пустий лоб*, **рос.** *пустоголов*, **чес.** *plná nádoba, prazdná hlava, dutá hlava, trouba, prazdný rýtel*);

• ознаки-властивості, образно пов'язані із тваринною та рослинною сферою: **англ.** *wise (knowing) old bird, hare-brained, like a stuffed calf, poor fish, horse sense, mutt, ass, gander*, **укр.** *баран, дурне теля, осел, тумак*, **рос.** *козел, лопух, осел на двух копытах*, **чес.** *buvol, hovado, jelen, kapoun, korunovaný osel, kůň, kořen, macek, mezek, mrkva, mul, osel oslovatý, sliva, tele, tulipán, trubec, velbloud, výr*;

• ознаки-властивості, образно пов'язані з «дерев'яною» семантикою: **англ.** *wooden-head, thick as two (short) planks, log-head, blockhead, brush*, **укр.** *довбня, колода, м'яло, патика, пеньок, стовп неотесаний*, **рос.** *дубина стоеросовая, дерево, пень в два обхвата, полено, столб, чурбак*, **чес.** *boží dřevo, dřevák, dub dubovská, klacek, pařez*.

Унаслідок дії закону про обернений характер співвідношення сфери вживання знака та його емоційно-оцінного змісту [6, с. 25], такі одиниці, оцінюючи вже оцінене, набувають нових емоційно забарвлених значень.

Проведений нами аналіз дає підстави говорити про наступні **висновки**. Врахування у оцінній класифікації одиниць на позначення розумного і дурня об'єктивного та суб'єктивного чинника оцінки є доцільним. Воно дає змогу зняти ті суперечності, які виявлено нами у праці Л. Б. Нікітіної. Аналізуючи образ homo sapiens у російській мовній картині світу, дослідниця говорить про два типи лексем, що набувають оцінності у різний спосіб, виокремлюючи *пряме* та *переносне оцінне значення*. Пряме оцінне значення авторка виявляє у одиниць *дурак, дурень, дуралей, пустоголов, бестолочь, недоумок, кретин, олух, идиот, балда*. Переносне, приміром, у *пень, лопух, тормоз, Митрофанушка, чукча, интелектуал, мыслитель, деревеница, ум, талант, шизофреник, дебил, даун*. За такого підходу важко пояснити, чому, скажімо, за Л. Б. Нікітіною, *кретин* та *идиот* – це один тип оцінки, а *дебил, даун, шизофреник* – інший. Теж саме стосується і номінантів *балда* (пряме оцінне значення) і *чурбан* (переносне оцінне значення) [9].

У **перспективі** запропонована модель аксіологічного аналізу, спрямована на вивчення ономаціологічної парадигми як динамічної системної єдності номінаційного простору, що розвивається і варіює у загальнокультурному та національно-культурному мовному просторі та часі, може стати базовою у вивченні вербалізації будь-якого понятійного фрагмента дійсності як у одномовному, так і в міжмовному планах.

Література:

1. Алексеенко М. А. Полиноминантность как ономаціологическая категория текста / М. А. Алексеенко // Słowo-Tekst. Czas II. – Szczecin : WNUS, 1997. – S. 175–184.
2. Архангельська А. Чоловік у слов'янських мовах : монографія / А. Архангельська. – Рівне : РІС КСУ, 2007. – 447 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли ; пер. с фр. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1970. – 230 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, Волгоград. пед. ин-т, 1991. – 495 с.
6. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Т. 1. – Винница : Нова Книга, 2010. – 616 с.
7. Леонтьева Т. В. Интеллект человека в русской языковой картине мира : монография / Т. В. Леонтьева. – Екатеринбург : Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2008. – 280 с.
8. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд. МГУ, 1982. – 479 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Язык и культура : проблемы взаимодействия / В. А. Маслова. – М. : «Академия», 2001. – 208 с.
10. Никитина Л. Б. Образ Homo sapiens в русской языковой картине мира / Л. Б. Никитина. – Омск : ОмГПУ, 2003. – 188 с.
11. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
12. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1981. – С. 5–35.

УДК 821.111.091(73)

Л. В. Потапенко,

Черкаський інститут банківської справи, м. Черкаси

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС У ПРАЦІ Е. САЇДА «СВІТ, ТЕКСТ І КРИТИК»

У статті аналізується праця Е. Саїда «Світ, текст і критик» з позиції порівняльного літературознавства, постколоніальної літературної критики та теорії.

Ключові слова: *постколоніалізм, літературознавча компаративістика, центральна та маргінальна література, текст, інтердисциплінарність.*

ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЙ КРИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ТРУДЕ Э. САИДА «МИР, ТЕКСТ И КРИТИК»

В статье анализируется труд Э. Саида «Мир, текст, критик» с позиции сравнительного литературоведения, постколониальной литературной критики и теории.

Ключевые слова: *постколониализм, литературоведческая компаративистика, центральная и маргинальная литература, текст, интердисциплинарность*

POSTCOLONIAL CRITICAL DISCOURSE IN «THE WORLD, THE TEXT, AND THE CRITIC» BY E. SAID

In the middle of the XX century the comparative literature studies are characterized by an exploration of the literary theory of postcolonialism and postcolonial literary criticism, that «re-examines» and «re-reads» colonial literature, especially concentrating upon the social discourse, between the colonizer and the colonized, that shaped and produced the literature. Edward Said is considered to be one of the founders of the postcolonial theory. The theory is mainly based on what Said considers the false image of the Orient fabricated by Western thinkers as the primitive «Other» in contrast with the civilized West. His «Orientalism» is the most influential and widely read postcolonial criticism paper containing structural analysis of postcolonial theory. «The World, the Text, and the Critic» is a continuation of «Orientalism», where Edward Said demonstrates that modern critical discourse has been impressively strengthened by the writings of J. Derrida and M. Foucault, and by such influences as Marxism, structuralism, linguistics, and psychoanalysis. He argues, however, that the various methods and